

**ՊԱՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ,
ԻՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ,
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆՈՒԹՅՈՒՆ**

ԼՂԻՄ ՀԱՏՈՒԿ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ԶԱԽՈՂՈՒՄԸ*

Հրանտ Աբրահամյան

Բանալի բառեր՝ իշխանություններ, Ադրբեջան, Կոմիտե, ձեռնարկումներ, բնակչության պահանջը:

1990 թ. ամռանը Ստեփանակերտում արցախցի մի մտավորականի հետ զրույցի ժամանակ երբ խոսք բացվեց Արկադի Վոլսկու կառավարած հատուկ կոմիտեի մասին, նա ասաց. «Շատ մի հավատա Կրեմլի այդ գործակալին»: Նրա ասածը, ճիշտն ասած, ծանր նստվածք տվեց իմ ուղեղում: Չգիտեմ. գուցե դա է եղել պատճառը, երբ հաջորդ տարում տպագրված «Արցախյան գոյամարտ» գրքում գրել եմ. «Արցախն Ադրբեջանի մագիլներից դուրս բերելու և ազատ զարգանալու ճանապարհին հնարավոր քայլեր կատարում էր Ա. Վոլսկու գլխավորած կոմիտեն, որի դեմ միևնույն համառությամբ պայքարում էին և՛ Ադրբեջանում, և՛ Արցախում, և՛ Հայաստանում: Արցախում կարծում էին, թե Ա. Վոլսկին դանդաղում է, չի արագացնում Հայաստանի հետ վերամիավորման ընթացքը, Հայաստանում այն մտքին էին, թե Վոլսկին խաբում է, երբեք էլ մտադիր չէր Արցախը դուրս բերելու Ադրբեջանի կողմից, իսկ Ադրբեջանում էլ տեսնում էին, որ Վոլսկու ձեռնարկած քայլերը տանում են դեպի Արցախի ինքնուրույնություն և նրան անջատում Ադրբեջանից: Ահա թե ինչու Ա. Վոլսկու կոմիտեն երեք կողմից էլ կրում էր հարվածներ: Դրանից օգտվեց կենտրոնը և շտապեց փոխել իրադրությունը»[1]:

Արկադի Վոլսկին Լեռնային Ղարաբաղ է գործուղվել 1988 թ. հուլիսին և այնտեղ մնացել է 500 օր: Չի կարելի ժխտել, որ նա այդ ժամանակաշրջանում որոշ քայլեր է ձեռնարկել մարզը ձգնաժամից դուրս բերելու համար: Նա առաջին անգամ Լեռնային Ղարաբաղ էր եկել նույն թվականի ապրիլի 10-ին: Այն ժամանակ եղել է ՍՄԿԿ Կենտկոմի մեքենաշինության բաժնի վարիչ: Լինելով Ստեփանակերտում՝ հետաքրքրվել է երկրամասի սոցիալ-տնտեսական հարցերով, այցելել ձեռնարկություններ, հանդիպել մարդկանց հետ, հետաքրքրվել նրանց ապրելապայմաններով: Նա փորձել է հասկանալ ղարաբաղյան բարդույթը: Սարդամոտ էր, կիրթ, իրադրություններն արագ ընկալող: Նա մինչև այդ Լեռնային Ղարաբաղ եկած մոսկվացի հանձնակատարներից տարբերվում էր նրանով, որ կարողացավ հասկանալ մարզի առաջ ծառայած բազմաթիվ կնճռոտ հարցերը և խոստացավ այդ ամենի մասին անձամբ տեղյակ պահել երկրի առաջին դեմքին:

1988 թ. հուլիսի 18-ի ՍՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության նիստից հետո հուլիսի 26-ին մամուլում հրապարակվեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի և ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության «Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության ընդունած որոշումը գործնականում իրագործելու միջոցառումների մասին» որոշումը, որի համաձայն՝ ԼՂԻՄ ուղարկվեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի և ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության ներկայացուցիչ վերոհիշյալ Արկադի Վոլսկին: Նրա հիմնա-

* Հոդվածն ընդունվել է 08.12. 2015:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ՍՍՀ պատմության ամբիոնը:

կան խնդիրը պետք է լիներ կազմակերպել և համակարգել Լեռնային Ղարաբաղի առնչությամբ ընդունված որոշումներն ու մարզը դուրս բերել ձգնաժամային վիճակից: Այդ ժամանակ նաև կազմակերպվեց ՍՍՀՄ զերագույն սովետի Ազգությունների սովետի պատգամավորներից կազմված «հատուկ հանձնաժողով»[2]:

Լեռնային Ղարաբաղ ժամանած մոսկվացի էմիսարի առաջին գործը հանդիսացավ օգոստոսի 2-ին Ստեփանակերտ հրավիրել Հայկոմկուսի և Ադրկոմկուսի կենտկոմների առաջին քարտուղարներ Ս. Հարությունյանին և Ա. Վեզիրովին: Պաշտոնական հաղորդագրության մեջ ասված է, որ այդ հանդիպման ժամանակ խոսվել է ինքնավար մարզում կուտակված ոչ քիչ թվով թերությունների ու դժվարությունների մասին: Դա պահանջում էր սպառիչ միջոցներ ձեռնարկել ստեղծված կացությունը շտկելու համար: Մշակվեցին ԼՂԻՄ-ի սոցիալ-տնտեսական ու կուլտուրական զարգացումն արագացնելու համար երկու հանրապետությունների հնարավորություններն առավել լրիվ օգտագործելու մի շարք կոնստրուկտիվ առաջարկություններ: Նրանք հանդիպում ունեցան նաև Ստեփանակերտի բնակչության հետ[3]:

1988 թ. մայիսի կեսերին Շուշիի ադրբեջանցիների վայրագությունների հետևանքով քաղաքից հեռացավ հայ բնակչության մեծամասնությունը, իսկ մնացած մասը ստիպված էր հեռանալ սեպտեմբերի 18-ին: Այդ օրը Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի և ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի ծննդյան օրն էր: Ադրբեջանցիները լուր էին տարածել, թե հայերը պատրաստվում են ոչնչացնելու քաղաքի բոլոր ադրբեջանցիներին: Վերջիններս սկսել էին մասսայաբար հեռանալ քաղաքից՝ տանելով իրենց ամբողջ ունեցվածքը: Աղդամում, Խոջալուում, Ստեփանակերտի Կրկժան թաղամասում տեղի են ունենում հայ-ադրբեջանական ընդհարումներ, որի հետևանքով կային տասնյակ վիրավորներ: Հաջորդ օրը Ստեփանակերտում սկսվում է նստացույց: Սեպտեմբերի 20-ին արցախցի մի խումբ կոմունիստներ և պատերազմի ու աշխատանքի վետերաններ դիմում են Ա. Վոլսկուն՝ պահանջելով դարաբառայան հիմնախնդրի «արդարացի լուծում»[4]: Սեպտեմբերի 21-ին նա կոչով դիմում է եկրամասի բնակչությանը և առաջարկում իրավիճակը բարդանալու կապակցությամբ մարզում և Աղդամի շրջանում մտցնել հատուկ դրություն՝ հաստատելով պարետային ժամ[5]: Այսպիսով՝ Կրեմլի հանձնակատար Արկադի Վոլսկուն ամենակտիվ գործունեության ու նախաձեռնության հետևանքով 1988 թ. սեպտեմբերի 21-ից ԼՂԻՄ-ի և Աղդամի տարածքներում մտցվում է հատուկ դրություն: Հետո, երբ 1989-ի ապրիլի վերջին արդեն գլխավորում էր մարզում գործող Հատուկ կոմիտեն, նա փորձեց “Социально-экономическая помощь” թերթին տված հարցազրույցում արդարանալ, թե իբր «պետությունն ուրիշ ելք չուներ», չնայած լավ կլիներ «եթե այն ընդհանրապես չկիրառվեր»[6]: Սա արցախցիների ստացած առաջին լուրջ հարվածն էր մոսկվացի էմիսարից:

Լեռնային Ղարաբաղում ուժեղանում էին մարդկանց հետապնդումները: Առանձնապես ուշադրության կենտրոնում էր շարժման առաջնամարտիկ Արկադի Մանուչարովը: Նախ՝ Ս. Գորբաչովը, ապա՝ Ա. Վոլսկին Մանուչարովին որակեցին որպես կաշառակեր և հրահանգեցին ձերբակալել նրան: Դա Բաքվի պահանջն էր:

1988 թ. նոյեմբերի 22-ին, երբ տեղի էր ունենում Հայկական ՍՍՀ զերագույն խորհրդի 11-րդ գումարման 8-րդ նստաշրջանը, Երևանի թատերական հրապարակում միտինգավորների առաջ ելույթ է ունենում «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը և հայտարարում, որ Բաքվում, Կիրովաբադում վիճակը ծանր է, մանավանդ այնտեղ ապրող հայերի համար: Այդ նույն օրը Արկադի Վոլսկին, բարձրանալով նստաշրջանի ամբիոն, հայտարարում է, թե Բաքվում 450 հազարանոց ցույց է տեղի ունենում, որտեղ կոչեր են հնչում՝ «մահ ռուսներին», «մահ հայերին», «կեցցե Խոմենին» և այլն: Նա նաև

ՄԵՏՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2016

հայտարարում է, որ Նախիջևանում գնացք է շրջվել, ադրբեջանցիները իրենց իշխանությունների նկատմամբ անվստահություն են արտահայտել, Կիրովաբադում հայերը ինքնապաշտպանվում են: Այսպիսի պայմաններում Գերագույն խորհրդի նստաշրջանը շարունակել իմաստ չունի, հնարավոր է սկսվի հայ-ադրբեջանական պատերազմ: Անիրաժեշտ է ընդհատել նստաշրջանը և մեկնել տեղերը: Այն կշարունակվի վաղը կամ մյուս օրը, երբ վիճակը կկայունանա: Մենք այլևս չպետք է թույլ տանք Սոււզայիթի սխալը[7]:

Ա. Վոլսկու պրովակացիոն այդ ճառը առիթ հանդիսացավ ընդհատելու նստաշրջանը: Հետո՝ 1989 թ. հունիսի 22-25-ին տեղի ունեցած Հայկական ՍՍՀ Գերագույն խորհրդի 11-րդ գումարման 9-րդ նստաշրջանում ժողովրդական դեպուտատ Շ. Դավթյանը իր ելույթում կոժճոհեք. «Որպես Հայաստանի խորհրդային պետության Գերագույն խորհրդի դեպուտատ, չեմ կարող նաև իմ վրդովմունքը չհայտնել Հատուկ կառավարման կոմիտեի նախագահ Արկադի Վոլսկու հանդգնության նկատմամբ, երբ ոչ ճիշտ տեղեկություններ հրամցնելով մեզ՝ ըստ էության ծախողեց մեր նախորդ նստաշրջանը: Միթե՞ միանտություն չէր հավատալ, թե ռեգիոնում ստեղծված լարված իրադրությունը կարող է ավելի սրվեր, եթե նստաշրջանն ավարտվեր 1-2 ժամ ուշ»[8]:

1988 թ. Սպիտակի աշխարհացունց երկրաշարժը չափազանց ծանր հետևանք թողեց հայ ժողովրդի վրա: Նախօրեին Արցախում տեղի ունեցող գործադուլն ընդհատվեց, ու արցախցի մի քանի հարյուր երիտասարդներ մեկնեցին ադեսի գոտի և իրենց ներդրումն ունեցան ավերիչ հետևանքները վերացնելու գործում: Ահա այդ պայմաններում՝ 1989 թ. հունվարի 11-ին, տեղի ունեցած ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության նիստը, քննարկելով ԼՂԻՄ-ի հարցը, հունվարի 12-ին ընդունեց հրամանագիր՝ «Ադրբեջանական ՍՍՀ Լեռնային Դարաբադի Ինքնավար Մարզում կառավարման հատուկ ձև սահմանելու մասին»: Այն մասնույում հրապարակվեց հունվարի 15-ին, որը կիրարկվեց հունվարի 20-ից:

Հրամանագրի առաջին կետն ասում է. «Լեռնային Դարաբադի Ինքնավար Մարզում ժամանակավորապես սահմանել կառավարման հատուկ ձև՝ պահպանելով Լեռնային Դարաբադի՝ որպես Ադրբեջանական ՍՍՀ-ի կազմում ինքնավար մարզի, ստատուսը:

Կազմել Լեռնային Դարաբադի Ինքնավար Մարզի Հատուկ կառավարման կոմիտե՝ ընկ. Ա. Ի. Վոլսկու նախագահությամբ:

Դադարեցնել Լեռնային Դարաբադի Ինքնավար Մարզի քսաներորդ գումարման ժողովրդական դեպուտատների սովետի լիազորությունները մինչև սովետի նոր կազմի ընտրությունների անցկացումը»[9]:

Ինչ է ստացվում. ԼՂԻՄ-ում ժամանակավորապես սահմանվում է Հատուկ կառավարման կոմիտե՝ Ա. Վոլսկու նախագահությամբ, դադարեցվում են ԼՂԻՄ մարզային սովետի լիազորությունները, և մարզը թողնվում է Ադրբեջանական ՍՍՀ-ի կազմում, այսինքն՝ ինչի դեմ արցախցիները պայքարում էին:

Հրամանի երկրորդ կետի համաձայն՝ ԼՂԻՄ-ի Հատուկ կառավարման կոմիտեն (այսուհետև՝ ՀԿԿ) ենթարկվում է անմիջականորեն երկրի բարձրագույն մարմնին և «լրիվ ծավալով օժտված է ինքնավար մարզի ժողովրդական դեպուտատների սովետի ու նրա գործադիր կոմիտեի լիազորություններով, իսկ կոմիտեի նախագահը՝ ժողովրդական դեպուտատների մարզային սովետի գործադիր կոմիտեի նախագահի իրավունքներով ու պարտավորություններով»[10]: Իսկ դա նշանակում է մարզային սովետին զրկել իր իրավունքներից: Եթե մարզում մտցվեր նախագահական կառավարում, թերևս, հասկանալի կլիներ, սակայն ստեղծվում է մի մարմին, որն այն զլխից դատապարտված էր ծախողման, որովհետև պետք է կատարեր Ադրբեջանի կամքը:

Հրամանի երրորդ կետով՝ մարզի տարածքում գտնվող բոլոր հիմնարկ-ծեռնարկությունները, մասնաճյուղերը և կազմակերպությունները, հաշվի առնելով Ադրբեջանական ՍՍՀ Մինիստրների խորհրդի կարծիքը, ենթարկվում են կոմիտեին: Մարզի մշակութային, լրատվական, կրթության, առողջապահության և մյուս բոլոր մարմիններն «իրենց գործունեությունը իրականացնում են Կոմիտեի կամ նրանց լիազորած անձանց անմիջական ղեկավարությամբ»: Մարզի տարածքում դատախազության և դատարանների գործունեությունն իրականացվում է գործող օրենքներով:

Զորքորդ կետով սահմանվում է ՀԿԿ-ի իրավունքները, դադարեցվում մարզի ժողովրդական դեպուտատների տեղական սովետների գործունեությունը և նշանակվում նրանց նոր ընտրություններ: Դադարեցվում են նաև հասարակական կազմակերպությունների և ինքնագործ միավորումների գործունեությունը [11]:

Արցախահայության համար բացարձակապես անընդունելի էին այդ հրամանագրի գրեթե բոլոր կետերը: Փաստորեն՝ արցախցիների հիմնական պահանջը մերժվում է: Այդ նշանակում է՝ պայքարը շարունակել: Պարոն Գորբաչովի այդ հրամանից նման եզրակացության են գալիս արցախցիները: Հրամանագրով հաստատվում է նաև Հատուկ կառավարման կոմիտեի կազմը [12]:

Հրամանագիրը ստորագրվելու հաջորդ օրը՝ հունվարի 13-ին, Բաքվում տեղի ունեցած Ադրբեջանի կոմկուսակցության ակտիվի նիստում Ադրկոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղար Վ. Վեզիրովը զեկուցումով հանդես է գալիս Լեռնային Ղարաբաղում Հատուկ կառավարման ձև մտնցնելու վերաբերյալ: Նա քծնանքով խոստանում է հավատարիմ մնալ կուսակցության սկզբունքին [13]: Սակայն ՀԿԿ գործունեության ծախսողման գործում Վեզիրովի ձեռնարկումները միանգամայն ակնհայտ են:

Հրամանագրից հստակ երևում է, որ Մոսկվա-Բաքու համաձայնությամբ ծնված ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության այդ հրամանագիրը նպատակ էր հետապնդում ԼՂԻՄ-ը կրկին նետելու Ադրբեջանի ճիրանները: «Պրավդա» թերթի հունվարի 15-ի համարում տպագրված «Նաղաղություն Ղարաբաղի հողին» հոդվածում ՀԿԿ նախագահ Ա. Վոլսկին խոստանում է զարգացնել Լեռնային Ղարաբաղի տնտեսական կապերը Հայաստանի, Ադրբեջանի, Ուկրաինայի և մյուս հանրապետությունների հետ, զարկ տալ մարզի տնտեսությանն ու մշակույթին: Նա պնդում էր, որ «Մարզն ինքնուրույն կլուծի այն ամենը, ինչ որ նա կարող է լուծել կադրային հարցերից մինչև ինքնաֆինանսավորումը» [14]: Այն հարցին, թե ինչով է թելարված Հատուկ կոմիտե ստեղծելու որոշումը, նա պատասխանում է, որ ազգային շարժումը առաջին հերթին հանդես է գալիս այնտեղ և այն ժամանակ, որտեղ և երբ խախտվում է սոցիալական արդարությունը, երբ մի ազգի ներկայացուցիչների համար ստեղծվում են արտոնություններ, իսկ մյուսի համար խոչընդոտներ նրա լեզվի ու ավանդույթների, կրթության պրոֆեսիոնալ առաջընթացի զարգացման համար: Ապա նշում է, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը մարզը փակուղի էր մտցրել, Հայաստանի հետ կապերը լրիվ խզվել է: «Երկրում, -ասում է նա, - շրջագայելիս ես ոչ մի տեղ այդպիսի բացիթող վիճակ, մարդկանց նկատմամբ քամահրանք չեմ տեսել, ինչպես Լեռնային Ղարաբաղում»: Նա գտնում էր, որ պետք է վերանայել այն սոցիալ-տնտեսական անհարթությունները, որոնք Լեռնային Ղարաբաղի բնակիչներին հնարավորություն չէին տալիս իրենց զգալու որպես լիարժեք հարզանք վայելող քաղաքացիներ: Խոստանում է լայն պայքար ծավալել կաշառքի և մաֆիոզ ուժերի դեմ: Մոսկվացի էմիսարը բարձրագույն հնչեցնում է՝ մարզում ղեկավարները ոչինչ չարեցին և սկսված շարժումը հանձնեցին ինքնակույզ ղեկավարների ձեռքը, չկարողացան ազգային սկզբունքները տանել ճիշտ ուղիով: Եթե նրա ասածը վերաբերում էր մարզկոմի նախկին քարտուղար Բորիս Կևոկովին, ապա նա չարաչար սխալվում էր և իրեն դնում ծի-

ՄԵՏՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2016

ծաղեյի վիճակի մեջ: Արցախցիների կողմից Բ. Կևորկովի կաշառակեր և անագնիվ լինելու վերաբերյալ բազմաթիվ բողոքներ են ուղարկվել Մոսկվա և Բաքու: ու մնացել անպատասխան: Հեյդար Ալիևի կողմից Բ. Կևորկովը Լեռնային Ղարաբաղ է ուղարկվել մի նպատակով՝ նրա օգնությամբ մարզը թուրքացնել՝ իր բոլոր հետևանքներով: Իսկ ինչ մնում է Կևորկովին փոխարինած Հենրիխ Պողոսյանին, ապա նա ազնիվ, շիտակ, հայրենասեր անձնավորություն էր, ժողովրդավար դեկավար: Նա կանգնած էր երկրամասի ազատագրական պայքարի ակունքներում:

Արկադի Վոլսկին հայտարարում էր, որ ՀԿԿ ունի հետևյալ խնդիրները. արագացնել մարզի տնտեսության զարգացումը, վերակառուցել գործարանները, կոլտնտեսությունները, մշակույթի օջախները, ընդլայնել բնակարանային շինարարությունը, զգալի տեղ հատկացնել մշակույթի զարգացմանը, երկու հանրապետությունների միջև ընդլայնել տնտեսական և մշակույթի կապերը և այլն: Սակայն նա իրեն անկարող է գտնում Արցախը մայր Հայաստանի հետ վերամիավորելու ժողովրդական պահանջը կատարելու:

1989 թ. հունվարի երկրորդ կեսին վերջերին Մոսկվայից գալով Լեռնային Ղարաբաղ՝ նախ Բաքվում հանդիպում է Ա. Վեգիրովի հետ, ապա մեկնում է Երևան և հունվարի 28-ին հանդիպում Ս. Հարությունյանի հետ: Այդ հանդիպումների ժամանակ քննարկվում են ԼՂԻՄ-ին առնչվող հարցեր և կազմվում առաջիկա ամիսների աշխատանքային պլան: Ստեփանակերտ վերադառնալուց հետո՝ Վոլսկին բազմաթիվ հանդիպումներ է ունենում մարզի աշխատավորների հետ: Նա ամեն տեղ խոստանում է մարզի հիմնական հարցերը լուծել փուլ առ փուլ, աստիճանաբար: Իսկ դրա համար ամենակարևոր քայլը համարում էր գործադուլից հրաժարվելը և աշխատանքի վերադառնալը[15]: Փետրվարի 6-ին հանդիպում ունենալով կոչիկի ֆաբրիկայի կոլեկտիվի հետ՝ նրանց առաջադրած հարցին՝ ի՞նչ է մտածում երկրամասի բնակչության հիմնական պահանջը կատարելու համար, թողնում է անպատասխան: Մինչ այդ գրեթե բոլոր տեղերում հավատացած էին, թե մոսկվացի հանձնակատարը մարզը դուրս կբերի Ադրբեջանից, իսկ հիմա համոզվեցին, որ նա ոչինչ էլ չի անելու: Չնայած դրան՝ կոմիտեն շարունակում էր ակտիվացնել կոոպերատիվները, որոշում է մարզում կառուցել համակցված կետերի գործարան, վերակառուցել Ստեփանակերտի ջրամատակարարման և էլեկտրամատակարարման համակարգերը, անհատական բնակարաններ կառուցելու համար հողամասեր հատկացնել և ապահովել շինանյութերով, Ստեփանակերտի կահույքի ֆաբրիկան մտցնել «Հարավկահույք» արտադրական միավորման կազմի մեջ: Քայլեր են ձեռնարկվում մարզում ստեղծելու նյութատեխնիկական մատակարարման մարմին, որը պետք է ուղիղ ենթարկվի ՍՍՀՄ Պետմատին, գործնականում զբաղվի լրատվության միջոցների և մշակույթի զարգացման ուղղությամբ: Կառավարության կողմից թույլատրվեց թթի օդու թորումը և արտահանումը, որը բրեժնևյան ժամանակից արգելվում էր, մարզի գյուղատնտեսությունը ազատվեց բոժոժի արտադրությունից, օրակարգի հարց դարձավ մարզում մսի կոմբինատի կառուցումը և ոչխարների զլխաքանակի նվազեցումը և այլն: Այդ բոլոր հարցերը բխում էին մարզի աշխատավորների կենսական շահերից:

Սակայն երկրամասի սոցիալ-տնտեսական վիճակը շարունակում էր դուրսից իր տեղում: Բավական է նշել, որ միայն փետրվարի սկզբին երկրամասում կուտակվել էին 11,5 հազար փայտատականներ, մարզկենտրոնում մեկ դասարանում պարապում էին 60 աշակերտ, մանկապարտեզներում 2-3 երեխայի բաժին էր ընկնում մեկ մահճակալ[16]: Անտանելի վիճակում էին գտնվում մարզային գրադարանը, երաժշտական դպրոցը և մշակույթի շատ օջախներ: Մարզի կյանքի վրա շատ ծանր հետևանքներ էր թողնում գործադուլը: Նախատեսված 35 հազար քառ. մետր բնակարանությունից գործարկվել էր ընդամենը 2,5 հազար քառ.մետր, չէր կառուցվում ոչ մի դպրոց, հիվանդանոց, նա-

խաղաղոցական հիմնարկ, բնակարանամուտ տոնելուց զրկվել էին 1600 ընտանիք[17]: Ա. Վոլսկու կոչը՝ փախստականները մեկնեն մարզի գյուղերը, որտեղ կային 2500 ազատ բնակարաններ իրենց տնամերձ հողերով, սակայն վերջիններս հրաժարվում են գյուղ գնալ՝ գերադասելով մնալ քաղաքում: Եվ դա այն դեպքում, երբ պետությունը պատրաստ էր նրանց տալ անսահմանափակ վարկ և օգնել ձեռք բերել անատուններ: Ա. Վոլսկին պահանջում էր «բոլոր օղակներում խոսքից գործի անցնել և մարզի քայքայված տնտեսությունն ու մարդկային խարխուլված հարաբերությունները վերականգնել»[18]:

Այս հարցերում չնայած կոմիտեն ճիշտ պահանջներ էր առաջ քաշում, սակայն մարզի բնակչությունը մնում էր թերահավատ: Նրանք համաձայն էին տանելու սոցիալ-տնտեսական բոլոր դժվարությունները, եթե իրագործվեր իրենց պահանջը՝ երկրամասը վերամիավորել մայր հայրենիքի հետ և ազատվել Ադրբեջանի գաղութային բռնատիրությունից: Ա. Վոլսկին դա շատ լավ էր հասկանում, սակայն ոչինչ անել չէր կարող, որովհետև յուրաքանչյուր քայլի նրա ճակատին խփում էր Մ. Գորբաչովի մուրճը, իսկ վերջինս պահանջում էր Լեռնային Ղարաբաղը պահել Ադրբեջանի բռունցքներում: Ադրբեջանի իշխանությունները իրենց սանձարձակ արարքներով ամեն քայլափոխի վիժեցնում էին ՀԿԿ կողմից ձեռնարկվող քայլերը: ՀԿԿ քայլերի մասին սխտեմատիկ բողոքում էին կենտրոնական իշխանություններին և պահանջում այն լուծարել: Այդ պատճառով էլ հունվարի 12-ի հրամանը մնում էր անկատար: Նույնիսկ հրաժարվում են վերականգնել մարզային խորհուրդները և քաղաքական ու հասարակական կազմակերպությունները, որը հիմնական խնդիրներից մեկն էր:

Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի պետական արխիվում կա թիվ 2-րդ ֆոնդ, որտեղ պահվում են մի քանի հազար էջ նյութեր, որոնց մեծամասնությունը բողոքներ են, նամակներ և տարբեր պահանջներ: Դա Հատուկ կոմիտեի ֆոնդն է: Հազիվ թե այդ բողոքների մեջ գտնվի մեկը, որը բավարարված լինի: Դա խոսում է ՀԿԿ գործելաճի մասին: Բայց այդ ժամանակ մարզի ադրբեջանական բնակավայրերում, ներառյալ Շուշի քաղաքում, շինարարությունը մեծ թափով էր առաջ գնում: Այդ առթիվ ներկայացված բազմաթիվ բողոքներ մերժվել են: Պարոն Վոլսկին երբևէ հետաքրքրվել է, թե 1988-ի մարտին Լեռնային Ղարաբաղին հատկացված 400 մլնը որտեղ և ինչպես էին ծախսվում: Նրա քթի տակ խոջայուն անօրեն կերպով վեր էր ածվում քաղաքի, իսկ Ստեփանակերտում հազարավոր բռնագաղթվածներ մնում էին անօթևան: Հայկոմկուսի կենտրոնի առաջին քարտուղար Սուրեն Հարությունյանը, 1989 թ. մայիսի 24-ին պատասխանելով «խորհրդային Հայաստանե թերթի թղթակցի հարցին՝ նշում է. «Թվում էր, թե ԼՂԻՄ-ի կառավարման կոմիտեի ստեղծումից հետո ռեզիդենտի իրադրությունը պետք է կարգավորվեր: Իսկ ինչո՞ւ այսօր մենք հակասական ենք տեսնում», - պատասխանել է. ԼՂԻՄ Հատուկ կառավարման կոմիտեին չհաջողվեց հասնել այն պատասխանատու գործառույթներին, որ նրան էին վերապահվում... Կոմիտեն լիովին չդարձավ կենտրոնական, կամ պրեզիդենտական կառավարման նոր ձև: Այն, ցավոք, ժառանգեց մարզային ինքնավարության իրավական անկատարությունները»: Նա նաև նշել է, որ «ընդամենը մի քանի ամիս անց պարզ դարձավ, որ կոմիտեն ոչ միայն չունի վարչական, տնտեսական կառավարման իր կարգավիճակին համապատասխան մեխանիզմ, այլև անգամ ԼՂԻՄ-ի զարգացման համար հատկացված միջոցներն ինքնուրույն տնօրինելու իրավունք... Իսկ դրա իրականացումը հիմնականում դրված է Ադրբեջանական ԽՍՀ համապատասխան կազմակերպությունների վրա: Հատուկ կոմիտեի ստեղծումից հետո ԼՂԻՄ կառավարման ձևերն սկզբունքորեն չփոխվեցին: Հայաստանը ոչինչ չի կարողանում անել ԼՂԻՄ-ի համար, ոչ մեր մեղքով»[19]: Ա. Հարությունյանը երիցս ճիշտ էր:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2016

ՀԿԿ հեղինակությունը հնարավոր էր պահպանել, եթե նրա խոստումները կատարվեր: “Коммунист” թերթի 1989 թ. մայիսի 11-ին հրապարակած հաղորդման մեջ շեշտված է, որ մարզի բնակչության մեծամասնությունը չի վստահում Հատուկ կառավարման կոմիտեին, որովհետև կոմիտեն չի կատարում մարզի բնակչության հիմնական պահանջը: Արցախցիները պահանջում են մարզը դուրս բերել Ադրբեջանից և վերամիավորել Խորհրդային Հայաստանի հետ: Պարեկություն մտցնելով՝ ոչ մի դեպքում հնարավոր չէ Արցախի պրոբլեմը լուծել[20]: Այդ հարցը, օրինակ, խիստ վճռական էր դրել Ասկերանի շրջանի Բադարա գյուղի 400 հոգու մասնակցությամբ ապրիլի 30-ին տեղի ունեցած հասարակական ընդհանուր ժողովը, որը կոմիտեից պահանջեց մարզը միավորել Հայաստանի հետ[21]: Այդ առթիվ նաև իրենց ցատումն է արտահայտել մետաքսկոմբինատի ինչպես և հարյուրավոր այլ հիմնարկ-ծեռնարկությունների աշխատավորները Կոլսկուն և միութենական գլխավոր դատախազ Սուխարևին ուղարկած բողոք-հեռագրում: 1989 թ. մայիսի 11-ին Հայկական ԽՍՀ ՉԱ Մ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի աշխատակիցների տասնյակ ստորագրությամբ Հայկոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղար Սուրեն Հարությունյանին ուղարկված նամակում նշված է, որ Արցախի կառավարման հատուկ կոմիտե ստեղծելու առթիվ կայացված ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1989 թ. հունվարի 11-ի որոշումը փաստորեն նպատակ էր հետապնդում «հաշվեհարդար տեսնելու Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի Կուսկոմիտեի և Մարզային խորհրդի հետ, որը 1988 թ. ընթացքում բազմիցս «հանդուգնե որոշումներ կայացրեց Ադրբեջանի կազմից Մարզը դուրս բերելու և Հայաստանին միացնելու օգտին»[22]:

Մարզի բնակչությունը, բացի ՀԿԿ-ին և վերադաս մարմիններին ուղարկած բողոքներից, հաճախակի էր դիմում գործադուլների և առաջ քաշում կոնկրետ պահանջներ: Օրինակ՝ ՀԿԿ-ին ներկայացված խնդիրներից էր մարզի բնակչության բժշկական սպասարկման բարելավման հարցը: ՀԿԿ-ն ստիպված էր ընդունել «Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար մարզի բնակչության բժշկական սպասարկման վիճակի և հետագա բարելավման միջոցառումների մասին» որոշումը, որի քննարկման ժամանակ բացահայտվել են բազմաթիվ թերություններ, և միջոցառումներ մշակվել դրանք վերացնելու համար: Նշվել է, որ 1988-ին մանկական մահացությունը աճել է 4,3 տոկոսով: Նույն թվականին մարզի առողջապահական հիմնարկները պակաս են ստացել 5,4 տոննա միս, 375 կգ - յուղ, 6,4 տ. կաթ, 156 հազար ծու: Մարզի մի շարք հիվանդանոցներ երկար տարիներ չեն համալրվել բժշկական կադրերով[23]:

Արկաղի Կոլսկին “Социалистическая индустрия” թերթին տված վերոհիշյալ հարցազրույցում չի թաքցրել, որ ՀԿԿ հաճախ ուռնահարել է մարզի բնակիչների իրավունքները, չնայած աշխատել է «դեմոկրատական սկզբունքներով, կոլեգիալության հիման վրա»[24]: Ըստ նրա բերած տվյալների՝ մարզի բնակչության վիճակը երկար տարիներ եղել է ծանր: Որպես օրինակ նշել է, որ եթե 1987 թ. մեկ շնչին տարեկան ընկել է 7,6 կգ - միս, ապա 1988 թ. այն կազմել է 8,3 կգ: 1988-ին մեկ շնչին ընկել է ընդամենը 1,2 կգ երշկեղեն, 2,6 կգ պանիր, մսի պահածո՝ մեկ շնչի հաշվով մեկ տուփ, ծու՝ տարվա մեջ ընդամենը 29 հատ: Մարզը չունեի մեծածախ առևտրական բազաներ, պահեստամասեր, սառնարաններ, ապրանքաշրջանառությունը գտնվում էր ամենացածր մակարդակի վրա: Այդ ամենը, ասես, մարզի բնակչության աչքին չէր երևում և արհամարիվում էր: Ժողովրդի, ինչպես ասում են, ցավն ու դարդն ուրիշ էր: Մոսկվա, Հայաստան և աշխարհի այլ երկրներ ուղարկած բազում դիմումներում պահանջում էին առաջին հերթին լուծել մարզի ոչ թե սոցիալ-տնտեսական հարցը, այլ քաղաքական: Սակայն քանի որ ՀԿԿ-ն այդ ուղղությամբ ոչ մի քայլ չէր ձեռնարկում, հետևապես որոշվեց կրկին դիմել գործա-

դուլի: Այդ կապակցությամբ մայիսի 1-ին մարզում տարածվեցին մի քանի հազար թռուցիկներ, որտեղ կոչ է արվում դադարեցնել աշխատանքը, սկսել համընդհանուր գործադուլ և Հատուկ կառավարման կոմիտեին ներկայացնել հստակ պահանջներ: Եվ, այսպես, 1989 թ. մայիսի 3-ից Ստեփանակերտի արդյունաբերական ձեռնարկությունները, հիմնարկները, ուսումնական հաստատությունները և մյուս մարմինները դադարեցնում են աշխատանքները: Դրա հիմնական պատճառին ավելացավ նաև Հատուկ կառավարման կոմիտեի թույլտվությամբ և համաձայնությամբ մարզի ադրբեջանական բնակավայրերում անօրեն շինարարության ծավալումը, Հայաստանից Լեռնային Ղարաբաղ եկող ավտոմեքենաների վրա հարձակում գործելը, Շուշիից բռնագաղթված հայերի բնակարանների կողոպուտն ու զավթումը: Գործադուլը շարունակվում է շուրջ երեք ամիս: Այն կանխելու համար ՀԿԿ-ի բոլոր ջանքերն անցնում են անօգուտ: 1989 թ. մայիսի 19-ին Ն. Ռիժկովի գլխավորությամբ տեղի ունեցած ԽՍՀՄ Կենտկոմի Քաղբյուրոյի հանձնաժողովի նիստը անդրադարձավ ԼՂԻՄ-ում տիրող իրավիճակին: Այստեղ ունեցած իր ելույթում Ա. Վոլսկին խոստանում է շուտով կարգավորել վիճակը[25]: Ըստ հրապարակված նյութերի՝ կոմիտեն միշտ կապի մեջ էր Ադրբեջանի իշխանությունների հետ: Հենց այդ օրերին՝ 1989 թ. մայիսի 6-ին, «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամ Ռաֆայել Ղազարյանը Մոսկվայի Բուսիդյան բանտում հանդիպելով իր կնոջ՝ Գրիգելյայի հետ, ասել է, որ Արկադի Վոլսկին Ղարաբաղում պարզապես թուրքանպաստ քաղաքականություն է վարում: Եվ չնայած դրան, նա համոզված է, որ Ղարաբաղի ժողովուրդը երբեք չի կոտրվի[26]:

Ստեղծված անելանելի վիճակից մարզը կարող էր դուրս բերել միայն հավաքական ուժը: 1989 թ. օգոստոսի 16-ին Ստեփանակերտի Մ. Գորկու անվան դրամատիկական թատրոնում տեղի է ունենում ԼՂԻՄ ազգաբնակչության լիազոր-ներկայացուցիչների համագումար: Լեռնային Ղարաբաղի պատմության մեջ նման համագումարներ տեղի են ունեցել 1918-1920 թվականներին: Համաշխարհային պատմության մեջ դա եզակի երևույթ էր, երբ երկու տարի շարունակ մի երկրամաս կառավարվել է համագումարների միջոցով: Եվ ահա դիմելով անցյալի փորձին, լիազոր-ներկայացուցիչների համագումարը մարզի բնակչությանը կոչ է անում դուրս գալ գործադուլից: Համագումարը հայտարարում է, որ մարզում Հատուկ կառավարման ձև մտցնելու մասին որոշումը անկենսունակ է գտնվել և նա զրկվել է բնակչության վստահությունից և ի վիճակի չէ կառավարել մարզը: Ելնելով դրանից՝ «համագումարը, մինչև կառավարման սահմանադրական կարգի վերականգնումը, արձանագրում է Ազգային խորհրդի՝ մարզային ինքնակառավարման ժողովրդական, ընտրովի մարմին ստեղծելու անհրաժեշտությունը»[27]:

Այսպիսով՝ արցախահայությունը հակադրվեց Կրեմլի քմահաճությանը և ստեղծեց մարզը ժամանակավոր կառավարելու ժողովրդական մարմին: Մարզի բնակչությունը, պաշտպանելով համագումարի որոշումը, դուրս է գալիս գործադուլից ու վերսկսում աշխատանքները: Համագումարից 20 օր անց Հայկոմկոմի կենտկոմի առաջին քարտուղար Ս. Հարությունյանը սեպտեմբերի 4-ին հանրապետության ակտիվի ժողովում ունեցած ելույթում նշել է, որ ԼՂԻՄ ՀԿԿ «չի ստացել իրեն համապատասխան քաղաքական և տնտեսական կառավարման ստատուսի ֆունկցիա»: Նա պաշտպանում է ԼՂԻՄ բնակչության ընդունած արդարացի որոշումը, որը տեսնում է Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության վերամիավորումը Հայաստանի հետը[28]:

Հատուկ կառավարման կոմիտեի նկատմամբ բացասական էին տրամադրված նաև թուրք-ազերիները: Բաբուն ամեն կերպ ձգտում էր լուծարելու կոմիտեն: 1989 թ. օգոստոսի 17-ին Բաքվի մտավորականության և մայրաքաղաքի հասարակության ներկայացուցիչների կողմից հանրապետության բնակչությանն ուղղված բաց նամակում, լուտանքներ թափելով հայ ժողովրդի և ԼՂԻՄ բնակչության հասցեին, հայտարարվում է, որ

Հատուկ կոմիտեն ոչինչ չի կարողանում անել երկրամասի բնակչության վիճակը բարելավելու համար, որի արդյունքում ավելի է վատացել: ՀԿԿ-ին առաջարկվում է «ամենամոտ ժամանակներում վերջ տալ ԼՂԻՄ-ում սանձարձակ ահաբեկչությանը»[29]: Կատաղած Բաքուն իր այդ պահանջով փորձում էր պաշտպանել մարզի տարածքում բնակվող ազերիներին:

1989 թ. օգոստոսի 26-ին տեղի ունեցած Ադրբեջանական ԽՍՀ Պերագոյն խորհրդի նստաշրջանը, «անօրեն», «հակաժողովրդական», «հակասահմանադրական» բնորոշելով ԼՂԻՄ ազգաբնակչության լիազոր-ներկայացուցիչների համագումարը և նրա ընդունած որոշումները, ԽՍՀՄ Պերագոյն խորհրդի նախագահությանը հայտնում է, որ ԼՂԻՄ ազգաբնակչության ներկայացուցիչների համագումարն անօրեն է ձևանալի 1989 թ. հունվարի 12-ի ԽՍՀՄ Պերագոյն խորհրդի հրամանագիրը Հատուկ կառավարման կոմիտեի ստեղծման վերաբերյալ: Նույն թվականի սեպտեմբերի 15-ին հանրապետության Պերագոյն խորհրդի նախագահության ընդունած հրամանագիրն ասում է, որ հանրապետության Պերագոյն խորհուրդը, լսելով և քննարկելով Լեռնային Ղարաբաղում տիրող իրավիճակը, խիստ անհանգիստ է, մանավանդ, որ մարզում »հատուկ կառավարման ձև մտցնելը չի հանգեցրել վիճակի բարելավմանը, էլ ավելի է ուժեղացրել լարվածությունը», «խորացել և ավելի դաժան է դարձել ազգամիջյան անախորժությունները»: Ելնելով այդ ամենից՝ Ադրբեջանական ԽՍՀ Պերագոյն խորհուրդը որոշում է «լուծարել Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի ԼՂԻՄ Հատուկ կառավարման կոմիտեն և միջնորդել ԽՍՀՄ Պերագոյն խորհրդի առաջ սույն հարցի վերաբերյալ ընդունել համապատասխան որոշում»[30]: Նման լայիրջ վերաբերմունք կարող էր ցուցաբերել միայն Ադրբեջանը:

Իրոք, զարմանալի է, ՀԿԿ ստեղծվել է ՍՍՀՄ Պերագոյն խորհրդի նախագահության նախագահ Մ. Գորբաչովի հրամանագրով, իսկ լուծարվում է Ադրբեջանական ԽՍՀ- Պերագոյն խորհրդի նախագահության նախագահ Է. Կաֆարովայի սեպտեմբերի 15-ին ստորագրած հրամանով: Այստեղ տարօրինակ է մնում, թե էլ մի րա խանումը այդ ո՞ր օրենքի հիման վրա է դիմել նման հանդուգն քայլի, եթե, իհարկե, նախօրոք պայմանավորվածություն չի եղել պարոն Մ. Գորբաչովի հետ:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզում իրավիճակն ավելի է խճճվում: Նույն թվականի սեպտեմբերի վերջին ՀԿԿ անդամ Վ. Սիդորովը “Арэуменны ւ ֆакты” թերթի թղթակցի հետ ունեցած հարցազրույցում շեշտել է, որ Լեռնային Ղարաբաղում իրավիճակը շատ հեռուն է գնացել: Հանուն ճշմարտության՝ պետք է ասել, որ ԼՂԻՄ բնակչությունը սոցիալական բողոքի համար հիմք է ունեցել: Ադրբեջանի նախկին ղեկավարության կողմից, ըստ էության, իրագործվելու է մեծապետական շովինիզմի քաղաքականություն՝ ձգտելով իրագործել Ղարաբաղի հայության ծուլման քաղաքականություն: Մարզում ստեղծվել է մտավորականության կուլտուրական կապերի, հայկական լեզվի զարգացման, երկրամասի պատմության խորը խեղաթյուրում: ԼՂԻՄ-ը երկաթյա վարագույրով անջատվել է Հայաստանից: Անտեսվել է դեմոկրատիական վիճակը: Ղարաբաղի հայության առաջ, որպես ցավագին օրինակ, միշտ էլ կանգնած է Նախիջևանի ձակատագիրը: Անցյալ տարվա փետրվարից Ղարաբաղի հայության պայքարը ուղղված է եղել ոչ թե ընդդեմ ադրբեջանցիների, այլ հանրապետության ղեկավարության դեմ: Այդ նրանք են Ղարաբաղի ազգային-ազատագրական պայքարի մասնակիցներին կնքել «ազգայնամուլներ», «ծայրահեղականներ», «դաշնակներ» պիտակները և փորձել սովորական ուժային մեթոդներով ձնշել շարժումը: Վ. Սիդորովը միանգամայն դրական է գնահատում Ղարաբաղը Խորհրդային Հայաստանի հետ վերամիավորման պահանջը: Ղարաբաղցիները պնդում են, որ իրենց հարցը մաքուր քաղաքական է, նրանք տնտեսականը մի կողմ են դնում[31]:

Արկադի Վոլսկին փորձում էր Լեռնային Ղարաբաղում իր աշխատած ժամանակաշրջանը գնահատել դրական: “Изначально” թերթի թղթակցի հետ ունեցած զրույցում նշում է, որ ինքը Լեռնային Ղարաբաղում հենց սկզբից հանդիպել է մասսայական միտինգների ու ցույցերի, քաղաքական գործադուլների, շրջափակման և պատանդների: Առաջին անգամ այդ ռեզիդենտը ստեղծվել է ողբերգական վիճակ, երբ ազգամիջյան ընդհարումների և ջարդերի արդյունքում սկսել է արյուն հոսել, լեռնային անցումներով ձգվել փախստականների հոսքը: Թղթակիցը ակնարկում է, որ ազգային անհամաձայնությունները նոր չեն, որ մեր երկրում անտեսվում են քաղաքական, ազգային հարցը և հիմնական տեղը տրվում տնտեսական հարցին: Խորհրդային տարիներին անտեսվել է փոքր ազգությունների ինքնորոշման պահանջը, այդ հարցում Մ. Գորբաչովի գնահատականները հիմնավորված չեն: Իսկ ըստ Վոլսկու՝ Լեռնային Ղարաբաղում Հատուկ կոմիտեի ստեղծումը պետք էր կանխեր էսկալացիան, կարգավորեր ընդհանուր վիճակը, պայմաններ ստեղծեր մի շարք հարցեր լուծելու համար: Նա փորձում էր ամեն կերպ արդարացնել կոմիտեի գործունեությունը: Ըստ նրա՝ պաշտոններից ազատվել են անազնիվ մարդիկ և նրանց տեղ առաջ քաշվել նվիրյալներ: Ղա բացատրում էր «ստվերային իշխանությունը»: Իսկ դա և՛ Ադրբեջանում էր, և՛ Հայաստանում և՛ Լեռնային Ղարաբաղում: Ղրա համար էլ գործադուլը, շրջափակումը և կոմիտեի դեմ դժգոհությունը չէր վերանում: Նա շատ լավ գիտեր, որ արցախցիները նրանից միայն պահանջում էին նպաստել վերամիավորվելու: մայր հայրենիքի հետ և ազատ լինել Ադրբեջանի բռնաճնշումից[32]:

Հենց նրա ոչ վճռական լինելուց էր, որ Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի նախագահ Վաչագան Գրիգորյանը Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի 11-րդ գումարման արտահերթ 10-րդ նստաշրջանի և Արցախի Ազգային խորհրդի համատեղ նիստում ունեցած ելույթում ընդգծել է. «Մենք գիտենք, որ Հատուկ կառավարման կոմիտեն՝ Վոլսկու գլխավորությամբ, միայն պետք է ջլատի մարզի ներքին ուժերը և կատարի այն բոլոր հանձնարարությունները, որ ստանում էր Մոսկվայից»[33]:

1989 թ. նոյեմբերից Վոլսկու գլխավորած կոմիտեն դադարեց գոյություն ունենալուց: Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի 1989 թ. դեկտեմբերի 6-ի հրամանագրով ստեղծվեց Ադրբեջանական ԽՍՀ ԼՂԻՄ-ի գծով հանրապետական կազմկոմիտե՝ Ադրկոմկուսի երկրորդ քարտուղար Վ. Պոլյանիչկոյի գլխավորությամբ: Արկադի Վոլսկին Լեռնային Ղարաբաղում վերջին անգամ երևաց 1990 թ. հունվարի սկզբին: Նա Լեռնային Ղարաբաղից հեռացավ Մ. Գորբաչովի հանձնարարությունը կատարած:

Այսպիսով՝ 1989 թ. հունվարին Արկադի Վոլսկու գլխավորությամբ ստեղծված Հատուկ կառավարման կոմիտեն լիովին ծախողվեց Մ. Գորբաչովի հանցավոր մեղքով: Այն փոխանակ ծառայեցնելու Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցը դրականորեն լուծելու խնդրին, ընդհակառակը, ուղղորդվեց հարցն ավելի խճճելու և երկրամասը ողբերգության առաջ կանգնեցնելու համար:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հրանտ Աբրահամյան, Արցախյան գոյամարտ, Եր., 1991, էջ 85:
2. “Правда”, 26.07.1988.
3. «Սովետական Ղարաբաղ» թ. 180, 03.08.1988:
4. Նույն տեղում, 01.10.1988:
5. Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ), ֆ. 1, ց. 127, գ. 564, թ. 87, գ. 92:
6. “Социалистическая индустрия”, 30.04.1989.

7. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 87, գ. 25, թ. 71: Նաև՝ «Սովետական Հայաստան» ն. 279, 26.11.1988:
8. Նույն տեղում, ֆ. 207, ց. 32, գ. 651, թ. 13:
9. «Սովետական Հայաստան» թ. 14, 15.01.1989:
10. Նույն տեղում:
11. Նույն տեղում:
12. ՀԿԿ-ի կազմը. Վ. Մ. Միշին (Համամիութենական արհմիության քարտուղար), Վ. Ա. Սիդրով (ՍՄԿԿ Կենտկոմի ենթաբաժնի վարիչի տեղակալ), Վ. Տ. Պլիսով (ՍՍՀՄ ծանր մեքենաշինության նախարարի տեղակալ), Ս. Հ. Բաբայան (ԼՂԻՄ մարզգործկոմի նախագահ), Վ. Ա. Թովմասյան (ԼՂԻՄ ժողովրդական վերահսկողության կոմիտեի նախագահ):
13. “Бакинский рабочий”, N 13, 15.01.1989.
14. “Правда”, 15.01.1989.
15. «Սովետական Ղարաբաղ», 24.03.1989:
16. Նույն տեղում, 09.02. 1989:
17. Նույն տեղում 10.02. 1989:
18. Նույն տեղում, 09.02. 1989:
19. «Խորհրդային Հայաստան», ն. 124, 24.05.1989:
20. “Коммунист”, 11. 05. 1989.
21. ԼՂՀ պետական արխիվ (ՊԱ), ֆ. 2, ց. 1, գ. 3, թ. 13:
22. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 127, գ. 760, թ. 30:
23. «Խորհրդային Ղարաբաղ», 14.04.1989:
24. “Социалистическая индустрия”, 30.0 4. 1989.
25. “Известия”, N 141, 21.05.1989.
26. «Հայրենիք», 1989, թ. 8, էջ 74:
27. Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ազգաբնակչության լիազոր-ներկայացուցիչների համագումարի նյութերը, Ստեփ., 1989, էջ 24:
28. ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 87, գ. 87, թ. 5:
29. “Бакинский рабочий”, N 190, 17.08.1989.
30. Նույն տեղում, N 218, 19.09.1989:
31. “Аргументы и факты”, N 39, 30.09.1989.
32. “Известия”, N 342, 08.12.1989.
33. Տես Բազրատ Ուլուբաբյան, Արցախյան գոյապայքարի տարեգրություն, Եր., 1997, էջ 130:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

ԼՂԻՄ հատուկ կառավարման կոմիտեի ձախողումը Հրանտ Աբրահամյան

ՍՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության նախագահ Մ. Գորբաչովի 1989 թ. հունվարի 12-ի հրամանագրով ստեղծվում է ԼՂԻՄ Հատուկ կառավարման կոմիտե, որը պետք է մարզը կառավարեր ժամանակավոր: Կոմիտեն ղեկավարում էր ՍՄԿԿ - Կենտկոմի մեքենաշինության բաժնի վարիչ Ա. Ի. Վոլսկին, որը Մոսկվայից Լեռնային Ղարաբաղ էր գործուղվել 1988 թ. հուլիսին: Նա այնտեղ գործել է 500 օր: Սակայն այդ ժամանակաշրջանում նա չի կարողացել հասնել ցանկալի արդյունքների: Կոմիտեի գործունեությունը ամեն կերպ խոչընդոտել են Ադրբեջանի իշխանությունները: Քանի

որ կոմիտեն չէր կարող դրականորեն լուծել ԼՂԻՄ բնակչության պահանջը՝ մարզը վերամիավորել մայր Հայաստանի հետ, դրա համար էլ մարզի բնակչությունը չէր պաշտպանում կոմիտեի ձեռնարկումները: Վոլսկու գլխավորած կոմիտեի գործունեությունը բացասական են գնահատել նաև Հայաստանի իշխանությունները: Այսպիսով՝ ծախողվում են կոմիտեի աշխատանքները, որի պատասխանատվությունն ընկնում է Ադրբեջանի և կենտրոնական իշխանությունների վրա:

РЕЗЮМЕ

Провал Особого руководящего комитета в Автономной Области Нагорного Карабаха Грант Абрамян

Ключевые слова: власти, Азербайджан, Комитет, инициатива, требования населения

12 января 1989г. специальный руководящий комитет был основан по указу М.Горбачева, который был президентом представительства Верховного Совета СССР, комитет должен был управлять регионом временно. Комитет регулировался главой отдела машиностроения ЦК КПСС А.И Вольским, который был направлен в Нагорный Карабах в июле 1988г. Он правил там 500 дней, но за этот период не смог добиться желаемых результатов. Деятельность Комитета была пресечена властями Азербайджана, т.к. Комитет не смог решить положительно требования населения НКАО, т.е. воссоединить регион с Арменией, следовательно население не поддержало инициативы Комитета. Армянские власти также оценили (синоним слова квалифицировать) деятельность Комитета во главе с Вольским отрицательно. Соответственно деятельность Комитета не удалась, и власти Азербайджана и М. Горбачев несли за это ответственность

SUMMARY

The Failure of Special Governing Committee in Autonomous Region of Nagorno-Karabakh Hrant Abrahamyan

Keywords: authorities, Azerbaijan, Committee, initiatives, population's claim

On January 12, 1989 special governing committee was founded due to the decree of the USSR supreme Council's chairmanship president, M. Gorbachov. The Committee was to rule the region temporarily and was governed by the head of the engineering department of the Central Committee of the CPSU A. I. Volsky, who was sent on mission from Moscow to Nagorno-Karabakh in July, 1988. He ruled there 500 days but he could not achieve the desired results during this period. The Committee's activities were prevented by the Azerbaijani authorities. As the Committee could not solve ARNK populations claim positively, that is, to reintegrate the region with Mother Armenia, therefore, the population did not stand for Committee's initiatives. Armenian authorities also qualified the Committee's activity led by Volsky negatively. Thus, the Committee's activities have failed, and both Azerbaijani authorities and M. Gorbachov were responsible for it.